

Závěry

SEX V DOBĚ TEMNA: VĚC VEŘEJNÁ

Studium sexuálních vztahů i deliktů v „době temna“, přesněji v letech 1660–1770, nabízí jedinečnou možnost postihnout v nové, často nečekané perspektivě nejen jeden segment života převážně venkovské společnosti raného novověku. Ona společnost tu není chápána jako beztvářá vrstva ovládaných lidí s nejasnými či fatálně řízenými osudy. Je tomu docela naopak. Téma nabídlo množství často jedinečných osudů jednotlivců v době překračující celé jedno století. Výhodiskem mé práce bylo sexuální chování mužů a žen, kteří žili na jihu Čech v prvním století působení rodu Schwarzenberků v tomto regionu. Přitom primárním hlediskem byly *skutky někdejších aktérů sexuálních interakcí, nikoli jejich případný postih*. Měli jsme možnost poznat, že nejen jeden sexuální delikt nebyl při jeho následném vyšetřování vůbec potrestán. *Zužovat sexuální chování jen na jeho represí je teoreticky stejně jako metodicky jednostranně redukcující a formalizující postup.*

Metoda zvolená v této knize umožnila daleko komplexnější (vzhledem k právním, správním, sociálním stejně jako demografickým či finančně orientovaným okolnostem) pohled na život někdejších venkovanů. Tento pohled dovoluje méně přihlížet k tradiční orientaci výkladu nejrozličnějších segmentů venkovského života. Výkladu, který je možné nazvat pohledem *shora*. Takovýto pohled představoval vztah aristokrat–šlechtic a jeho úřednická mašinerie–poddaná/poddaný. První dva články tohoto tradičního řetězce jsou někdy líčeny tak, jako by na venkov ani nedohlédly. Kladu důraz na slova *jako by*.

Když otočíme optiku studia a zpracujeme téma *zdola*, dostanou se ke slovu sami aktéři, protagonisté každodenního dění. Ženy i muži z pozice svého konkrétního individualizovaného a nemodelového života, svých zkušeností stejně jako prožitků všeho druhu podávají v mnohém ohledu pozměněný obraz obyčejné, neokázalé a nespektakulární každodennosti v 17. a 18. století. Nemálo se dotýká jejich vlastního vnímání okolního světa, ale zčásti i lokální společenské hierarchie. Právě studium sexuální-

ho chování venkovského, zčásti i maloměstského obyvatelstva dovoluje postihnout řadu dosud netušených skutečností převážně z oblasti každodennosti, ale neméně sociálních interakcí, migrací, ale třeba i vnímání hranic panství či hranic zemských.

Samozřejmě prvořadá pozornost byla věnována otázkám točícím se kolem sexu, které se vynořují v případech žen všeho věku: vnímání vlastního těla, těhotenství (včetně schopnosti odhadnout či spočítat dobu, a to někdy velice přesně na den, kdy mělo dojít k porodu), reflexi vlastních možností uživit sebe sama i dítě, reakcemi okolí na těhotenství apod. Můžeme však sledovat i témata další: zkušenosti mužů se ženami, vnímání jejich skutečného i předstíraného panenství, používané sexuální techniky, vynechat nemusíme ani soudobé antikoncepční, případně kontracepční přípravky. A nešlo tu jen o tradiční, v podstatě lidové preparáty a postupy, předávané z generace na generaci, shledáváme i zásahy tehdejších lékařů a lékárníků a reflexi jejich schopností, či chcete-li, významu, který jim připisovala tehdejší společnost.

Zvláštní pozornost si zasluhovalo samostatné jednání a chování mnohých žen. Leckdy samy opouštěly dočasně panství, mimo jiné z důvodu, aby trochu poznaly svět. Některé ženy chodily samy tancovat, do hospody, konzumovaly alkohol... A to nejen ty docela mladé, ale i ženy kolem čtyřiceti let, bez ohledu na to, že měly za sebou třeba i několik těhotenství nebo byly vdovami s několika dětmi. Ještě jednu skutečnost bychom neměli opomíjet. Některé ženy se projevovaly jako *aktivní*, mohly doslova provokovat i vyprovokovat muže až k tělesnému styku nebo s ním vědomě flirtovat.

To není neopodstatněný modernismus. V roce 1743 se objevil na třeboňském panství „Citroni-Handler“, patrně Tyrolák, přivážel sem několikrát do roka koloniální zboží. Ubytoval se v hostinci v Třeboni, kde se seznámil s třicetiletou svobodnou ženou Dorotou Mrázovou. Ne, nemohli vést žádnou „zamilovanou konverzaci“, jednoduše proto, že si nerozuměli. Obchodník se zdržel ve městě jen dva dny (tedy *jednu noc*). Našel si ale čas, aby Dorotu navštívil v jejím pokoji a skončil v její posteli... Posléze se tato kauza vyšetřovala ve schwarzenberské kanceláři, neboť obchodníkovy zastávka v Třeboni nezůstala bez následků. Dorota při výsledku odpověděla na otázku „Proč jsi mu byla po vůli?“ jedním dodnes užívaným příslovím: „Příležitost dělá zloděje.“

Řadu odpovědí na zajímavé i zcela banální otázky nabídli i muži všeho věku. A to počínaje prvními sexuálními dobrodružstvími, kdy se často

dostávaly do dočasného kontaktu značně nerovné příležitostné páry. Ženě bylo leckdy i dvakrát více let než jejímu aktuálnímu souložníkovi, platí to přirozeně i naopak. Muži všech sociálních skupin docela hojně holdovali alkoholu a nejednou se pod jeho vlivem dopouštěli násilného jednání vůči ženám. Obecně platí, že mužská *galantnost*, pokud bychom se chtěli takto nadneseně vyjádřit, při nejedné interakci výrazně trpěla. Představovala tak v podstatě neznámý pojem, čímž nechci říci, že by se nevyskytovala vůbec. Násilí ale patřilo tak trochu k věci... Jen opravdu nejkřiklavější případy byly trestány. Za v podstatě normální či standardní byla zpravidla považována skutečnost, že muž povalil ženu do slámy či ji srazil na zem...

Řada *reakcí* na zjištěná těhotenství byla možná nečekaná. Často se jednalo o dočasný útěk z panství, jenž neměl nic společného s tradičně chápaným zbílháním. Mezi rysy venkovského života náležela živelná, zpravidla dočasná migrace, jejímž častým cílem se stávala Morava. Někdy neodcházeli jen jednotlivci, ale třeba sourozenci nebo nesezdané páry, a to jak z jedné vsi, tak z různých lokalit. Neodcházeli také docela do neznáma. Pozoruhodná byla neformální informační síť – tito lidé se pohybovali v neznámém prostředí s pomocí známých, příbuzných či sourozenců, nebo jen známých lidí. Toto neplatilo jen pro Čechy, případně pro Moravu, ale i Rakousy.

V tomto kontextu byla pozoruhodná *flexibilita v poddanských vztazích* mezi jednotlivými vrchnostmi. Možnost vyvázat se z nich kvůli sňatku, jak se zdá, nebyla nijak složitým procesem. Platilo to ale i pro člověka dosud osobně svobodného: vstoupit do poddanských vztahů se mohlo doslova na počkání. Stačilo zajít do kanceláře vrchního hejtmána a slíbit poddanství podáním ruky; z tohoto pohledu se tedy nemohlo jednat o nějaký závažný zásah do osobního statusu jednotlivce. Právě tak mohl jedinec získat osobní svobodu. Tak vnímali tyto tradiční závislosti v každodenním životě třeba šlechtští venkované. Jistou „mezistanicí“ mezi Třeboňskem a hlavním městem představoval bezesporu statek Jinonice. Z jihu sem putovali do služby poddaní, muži i ženy. Někteří z nich se posléze usadili v hlavním městě a pro vlastní panství představovali jisté informační a kontaktní body.

Jinou skutečností byla role *veřejného mínění*, kterou nelze naprosto podceňovat. Fámy, pověsti či prostě řeči, které vyvolávalo již samo setkávání mužů a žen, vedly často k tomu, že druzí je hned začali podezřívat z obcování. V tomto ohledu se opravdu za tři století, jež dělí naši přítomnost od těchto událostí, v podstatě nic nezměnilo. Stejně nebezpečné bylo

rovněž přistižení určité dvojice *in flagranti*. První cesta „nálezců“ vedla buď na náves, nebo do krčmy, kde o tom okamžitě všechny přítomné informovali. Za těchto okolností je překvapivé, že „hřešící“ dvojice lépe neskrývaly své obcování. My však víme, že k němu mohlo dojít dokonce i na náměstí... Tyto skutečnosti naznačují, jaká byla v této době společenská relevance sexu. Nejednalo se totiž o žádný závažný společenský prohřešek. Takovýto skutek byl považován pouze za přestupek odrážející interakci dvou lidí, kteří bez ohledu na svůj aktuální sociální status spolu obcovali a jejichž jednání nezůstalo bez následků.

Sex ale nebyl jen záležitostí dané dvojice, která přirozeně nežila ve vzduchoprázdnu. Do hry záhy vstupovali rodiče obou partnerů, další příbuzní, zejména sourozenci, ale také přátelé. Ti všichni zde hráli určitou roli. Většina rodičů a sourozenců brala graviditu jako vyústění vztahu dvou lidí poměrně tolerantně. Výjimky, někdy i vyjádření ostrého nesouhlasu, jen potvrzovaly uvedené pravidlo. Nechyběla ani materiální pomoc, pokud toho byli rodiče mocni. Překážkou společného života nebyla ani naprostá nemajetnost, takoví lidé byli připraveni žít se svými rukama, jak nejednou otevřeně deklarovali. Bez pomoci nezůstaly ani opakovaně těhotné neprovdané ženy, které žily i podle soudobých názorů na okraji společnosti včetně té venkovské. Nikdy nezůstaly bez přístřeší či bez elementární podpory okolí.

INDIKÁTORY SEXU – OD KVANTITY KE KVALITĚ

Studium sexuálních deliktů má svoji kvantitativní stejně jako kvalitativní stránku. Řada prvků by se dala vyjádřit v číselných veličinách, ovšem byly by to jen přesné, víceméně korektní součty nepřesných čísel. Proto jsem v této knize v podstatě rezignoval na práci s kvantitativními veličinami. Důvodů k takovému rozhodnutí, které se během studia ukázalo jako naprosto oprávněné, je hned několik. Předně jsou to mezery v dokumentaci, které nelze vždy svalovat jen na ztrátu materiálu. Tyto ztráty byly patrně menší, než bychom mohli předpokládat. Dokládá to celá řada konceptů, které jsou k dispozici, stejně jako řada kancelářských poznámek zachycených na makulatuře. Velmi podstatná část dokumentů z písařova stolu skončila posléze v archivu na legendární třeboňské dlouhé chodbě, ale nejen tam.

Ostatně v takovémto kontextu nelze přehlédnout ani skutečnost, že úředníci byli mnohdy schopni té které ženě či muži doložit, že spáchal (či

spáchala) podobný skutek již před několika lety. Jaké vlastně měli pomůcky či podklady k takovému důkazu? Žádné rejstříky či *registra souložníků*, respektive souložnic nebyly vedeny. Vedle schopnosti dokázat předchozí zlý skutek hrála svoji nepochybnou roli skutečnost, že některé případy zůstaly skryté v mikroobecní rovině a centrála v Třeboni o nich nebyla informována. To prozrazují případy, které se dostaly k vyšetřování za rok i déle poté, co žena porodila. A netřeba takové opoždění vždy svalovat na to, že snad rychtář *zapomněl* poklesek nahlásit. Jde sice o půvabné vysvětlení, které bych tak docela nezatracoval, ale přece jen: v obci se posléze pohybovala svobodná žena s dítětem, čímž se znovu a znovu připomínalo, že předtím muselo dojít k nějakým tělesným skutkům...

Vzniklé těhotenství mohlo být vyřešeno takřikajíc na místní rovině a nebylo třeba jím „obtěžovat“ treboňskou kancelář. To by znamenalo, že v řešení případu sehrál klíčovou roli právě vesnický rychtář. Doklady o tom ale přímo nemáme. Celá řada vsí a jejich obyvatel se při vyšetřování sexuálních deliktů před zámeckými úředníky či treboňským městským soudem prakticky neobjevila, případně jen zcela vzácně. Znamená to snad, že tu byli lidé mravnější či sexuálně zdrženlivější než jinde? Nemyslím si to; už proto ne, že nežili na nějakém izolovaném ostrově, ale v rámci docela lidnatého panství. Daleko spíše můžeme z takového kontextu usuzovat na ututlání případu nebo jeho vyřešení na lokální úrovni. A jak bych si takové vyřešení představoval? Velice jednoduše: rychtář či příbuzní pohnuli aktéry sexuálního skutku, jenž nezůstal bez následků, k opožděnému sňatku. A tak o skutku nemusela rozhodovat centrála, ba ani kníže pán. Všechny tyto naznačené možnosti samy o sobě redukují význam kvantitativních parametrů.

NA POČÁTKU samostatného úřadování Adam František ze Schwarzenberka urgoval některé případy, ke kterým došlo před deseti lety... I to vede ke zjištění, že *zdaleka ne všechny kauzy proběhly správním strukturou treboňského panství*. Ostatně velice dobře to prozrazuje poněkud svérázná agenda poddanských měst. Ta byla zvláště náchylná zadržovat, popřípadě ukrývat některé sexuální delikty. Ba dokonce od třetí dekády 18. století klesá docela významně počet případů, jež byly z těchto sídlišť postupovány na stůl vrchního hejtmána.

Stopy předchozího sexuálního chování bychom mohli hledat také v matrice a zjišťovat, čím potomek se narodil za kratší dobu než za devět měsíců po svatbě. I v této souvislosti musíme domyslet menší význam

kvantitativních relací. Mezi nedobrovolným těhotenstvím končícím před úředníky panství a tím, jež vedlo zúčastněné k oltáři, existovala velice uzoučká lávka. Ostatně nemalá část prvně jmenovaných skončila před oltářem rovněž...

Nepřehlédneme, že některé ženy, které přišly opakovaně k pádu, byly ochotné a schopné hovořit o svých předchozích souložnících. Vedle nich se vyskytly případy, kdy se ženy nikdo neptal na to, kdo je otcem jejich dětí. Bylo to vůbec známo? Nebo byli vyšetřující již příliš unaveni množstvím případů? Obě tyto stejně jako další neuvedené možnosti padají na váhu. Ale rozhodnout, která z nich je správná, většinou nelze.

Každý případ či příběh nelze redukovat na určitou kvantitativní veličinu, na „kolečko v soukolí“. Daleko spíše jej lze považovat za *určitý indikátor*. Důslednou analýzou těchto případů je možné poznat nejen typické rysy sexuálních deliktů a jejich aktérů, ale neméně celý každodenní kontext. Ten je přirozeně velmi důležitý. Jednotlivé příběhy se neodehrávaly kdesi na pustém ostrově či ve vzduchoprázdnu, ani se nejednalo o sex pro sex. Na druhé straně se ukazuje docela jasně, že ani zdaleka nestála v pozadí takového jednání pouze kalkulace nebo strategie. Mám za to, že právě kvalitativní přístup ke zpracování představuje cestu k postizení individualit aktérů, žen i mužů, v celé šíři jejich jednání i okolností jejich sexuálního chování, příčin a následků.

Právě kvalitativní přístup dovoluje docela hluboce nahlédnout do každodennosti mužů a žen a umožňuje překonat jednostrannost výkladových konceptů. Ty jako by určovaly někdejšími aktérům jaksi předem určité dráhy jejich života stejně jako deklarovanou tíživost robot, břemeno kontribucí či kontrolu migrace. Kladou také jednostranný akcent na právní normy a jejich promítání do každodenního života toho kterého panství. Skutečnost je taková, že v „druhém plánu“ těchto deduktivních představ pulzoval život se všemi jeho radostmi i starostmi. Osobně mě překvapilo množství tancovaček, které lze postihnout od počátku 18. století, neméně potom i soukromé hudební produkce. Odtud byl ovšem už jen krok ke konzumaci alkoholu, k uvolnění zábran a provozování sexu... Nečekal jsem, že chodily tancovat i samotné ženy starší třiceti let nebo že takové ženy chodily samy do hospody, kde nejednou trávily celé večery...

NORMY, SOCIÁLNÍ DISCIPLINACE A KAŽDODENNÍ REALITA

Rozhodně zde nepopírám relevanci právních norem. Měli jsme však možnost opakovaně se přesvědčit, že normativní báze jednotlivých kauz mohla představovat poměrně flexibilní rovinu, s níž bylo zacházeno na Třeboňsku tak, jak vyhovovalo potřebám správy, ale neméně samotným knížatům. Z hlediska psaných norem se jednalo o poměrně rozvolněnou, ba děravou síť, jež měla obepínat sexuální konání někdejších aktérů. Interakce s Apelačním soudem, případně využívání a aplikování Koldína či Josefiny jsou toho vpravdě kabinetními ukázkami.

Praktická aplikace normativních dokumentů se vyznačovala neobyčejným pragmatismem. Měl za cíl, pokud to jen šlo, zachovat status quo v každodenním životě Třeboňska. Aby tu nedocházelo k přílišným excesům, aby bylo jasné, že za znásilnění, popřípadě incestní jednání přijde spravedlivý trest. Trest spravedlivý neznamenal ovšem trest likvidační! Takové rozhodnutí by také mohlo být vnímáno jako precedenční, a lidé by raději z panství utíkali jinam, kde by měli příznivější podmínky k životu. Mimochodem poznamenávám, že nejeden muž či nejedna žena se po měsících či letech vraceli na panství, které kdysi opustili – prostě se rozhodli, že půjdou, neměli k tomu žádné povolení. A přesto se neobávali postihu za tento jistě nemalý přestupek. I tuto skutečnost musíme brát v potaz při posuzování celkového sociálního klimatu na Třeboňsku.

ZASTAVIT SE musím i u vnímání interakce *správa panství – poddaní*. A nejednalo se samozřejmě pouze o sexuální delikty a jejich potrestání. Představa o možnostech působení správy panství a jejích snahách nejen umravňovat, ale přímo sociálně disciplinovat své poddané je jednoznačně naivní a ahistorická. A nejedná se o příliš silné vyjádření, což mohu snadno dokumentovat. Promítněme si naznačené interakce do každodenní reality. Na jedné straně postihujeme desítky vsí i několik městeček a měst, tvořících docela rozsáhlé panství. Jen venkovské lokality čítaly v polovině 18. století dohromady přes 11 500 duší! Proti nim stál správní aparát panství, jehož početnost můžeme pohodlně sledovat v třeboňských červených účtech. Nebyla to ani dvacítko mužů, kteří měli onu masu lidu na starost.

Kladl jsem si otázku, jak by mohla tato hrstka lidí přinutit poddané k poslušnosti, a tedy je *disciplinovat*. Jak by se mohly ony disciplinační snahy v každodenní praxi prosazovat? Co kdyby ona masa ovládaných

nesouhlasila? Kdo by třeba zabránil, aby skupinka úředníků neskončila v chladných a docela hlubokých vlnách legendárního rybníka Svět? Jde tedy jen a jen o jakýsi teoretický vydedukovaný model... Kdo ovšem miluje velké dedukce a právní či správní normy, jistě vysvětlí, jak mohlo několik správních úředníků disciplinovat tisícíhlavé zástupy poddaných. Takové koncepty ale nepředstavují víc než pouhopouhé produkty či myšlenky vzniklé v tichosti pracoven historiků-teoretiků.

Stabilní poměry – moderně bychom je mohli vyjádřit pojmem sociální smír – to byla realita nejen na Třeboňsku, ale i na jiných jihočeských panstvích. Vždyť proslulé selské rebelie z let 1679–80 či 1775 se tomuto regionu vyhnuly velikým obloukem. Ostatně ani na hornorakouské povstání z roku 1596 tu nenajdeme v podstatě žádnou reflexi. Taková byla skutečnost.

ABSENCE CÍRKVE

Jedno ze závažných zjištění, jež plyne ze studia sexuálních deliktů, je bezesporu fakt, že s církví a jejími představiteli se v souvislosti s nimi setkáváme poměrně zřídka. Na první pohled je překvapivé, že zatímco v období předbělohorském, tak i později církevní úřady (nekatolické konzistoře: pražská a kutnohorská) věnovaly velkou pozornost těmto případům, které představovaly docela podstatnou část jejich agendy, několik desetiletí nato se profilovala poněkud odlišná skutečnost. Na teritoriu třeboňského panství existovala zřetelná převaha světského ramene, v nejednom případě bezesporu na úkor místních farářů. Ti byli žádáni pouze v některých případech o expertní stanovisko, a to zejména v situaci, kdy u potenciálních novomanželů byla zjištěna blízká příbuznost. V takovém případě faráři vypracovali rodokmeny z obou stran, tím ale jejich role prakticky skončila. Až na výjimky je nenacházíme v roli přímělců, když jednotliví delikventi či jejich rodinní příslušníci podávali žádosti o milost. Jejich egodokumenty nejsou doprovázeny žádnou podporou místních farářů. *Takový je obraz písemností.* Zda v tomto kontextu probíhala nějaká neformální komunikace, nelze přirozeně vyloučit.

Proč panovala takováto situace? Proč byla role duchovních pastýřů nevýrazná? Mám za to, že to tak trochu odráží celkovou strukturu panství, jež tamní církevní správu vytěsňovala do pozice poměrně silné závislosti (a to nejen materiální) na světské správě. V jiné rovině, kterou ovšem nelze naprosto podceňovat, probíhalo obnovování sítě předbělohorských far,

k němuž došlo až po roce 1700, a až za další století byl rámcově obnoven stav kolem roku 1600.¹⁶³⁷ Nelze také bagatelizovat důraz majitelů panství na kvalitní zajištění fungování farní správy, obsazování míst farářů, případně kaplanů. Možná i z tohoto pohledu lze předpokládat, že desítka far byla ve vztahu k velikému a lidnatému panství v podobném poměru jako sama správa panství. Žilo-li na panství po roce 1700 přes deset tisíc lidí, je jasné, že jeden farář poskytoval služby více než tisícovce duší. Kladu v tomto kontextu lehce provokativní otázku, zda by se ony zástupy věřících vešly do nevelkých, místy i poměrně zanedbaných chrámů... Jak prozrazují zpovědní seznamy, byla tato povinnost dodržována. Uvedená čísla slouží pouze pro orientaci, přesto však cosi naznačují. Důležitější jsou ale kvalitativní parametry, které v nejednom okamžiku odhalují jistou náboženskou laxnost. I když účast na přijímání byla vysoká, jednalo se spíše o výroční záležitost; nám tu jde ovšem o ponor do každodennosti, a ta se opravdu vyznačovala zmíněnými skutečnostmi. Ty musejí být předmětem dalšího studia.

Rozsah sexuálních aktivit venkovského obyvatelstva, jak jej lze sledovat pomocí reprezentativního vzorku, byl v poslední třetině 17. století a ještě více v prvních dekadách následujícího století bezpochyby značný. Nelze vyloučit, že se o jistou regulaci těchto aktivit svých poddaných, odporujících církevním normám, pokusili sami noví páni panství. Ti prošli nejedním sporem s klášterními institucemi, nejen s třeboňskými augustiniány, ale rovněž se zlatokorunskými cisterciáky, o výklad zakladatelských práv. Snad i to odráží naznačenou pasivitu duchovní správy. Na sto sexuálních deliktů přicházel maximálně jeden jediný, který se vyznačoval alespoň tím, že farář příslušné obce podal sám o své vůli písemnou stížnost vrchnosti, od něj tedy vyšel impuls, aby byla kauza vyšetřována.

To arci neznamená, že by se církev o tuto oblast života svých venkovských oveček vůbec nezajímala, byla ale málo početná a do jisté míry i málo výkonná na to, aby v této sféře dokázala být dostatečně aktivní. Jistě, prováděla občas vlastní šetření, ale těžiště řešení sexuálních deliktů se nacházelo ve správě jednotlivých panství (převaha „světského ramene“ byla naprosto mimo jakoukoli pochybnost).

ASEXUÁLNÍ HOMO OECONOMICUS – TRADIČNÍ MODEL ČESKÉ HISTORIOGRAFIE?

Když sledujeme studium českého venkova (přesněji českého a německého venkova v českých zemích) v raném novověku z hlediska ekonomického, sociálního, právního, správního, kulturního, ale i dalších rozličných fazet poznávání tradiční společnosti, zjistíme, že bádání dospělo k poměrně jednoznačným souhrnným charakteristikám a závěrům. Existuje tu v podstatě jediné, poměrně široké a rovné řečiště s vysokými, jakoby betonovými břehy. Ty regulují tok rozličných výkladů, jež se dotýkají mnoha stránek venkovského života, do jednoho hlavního proudu. Takové řečiště vytvořila především dlouhá, ba předlouhá tradice bádání. Ony vysoké břehy ale současně zabraňují, aby se toto bádání rozbíhalo dále do šířky, což je jistě na škodu tematiky samotné.

Nejen regionální česká či německá spisba, ale také Časopis pro dějiny venkova či Český časopis historický, případně Časopis Matice moravské, německé *Mitteilungen*, nebo poválečná marxistická historiografie se svým zaměřením držely vždy hlavního proudu.¹⁶³⁸ Pominout nelze ani moderní zahraniční bádání posledních dvaceti let, jež zastává „nevolnický model“.¹⁶³⁹ Všechny školy, směry, individuální badatelé a jejich v podstatě komplexní literární produkce věnovaná této tematice se pokoušela postihnout sociální postavení neprivilegovaných vrstev obyvatel. Období po třicetileté válce bylo veskrze zasaženo značným redukcionismem. Výklad byl navíc poměrně jednostranně koncipován, ba dokonce přímo konstruován v podstatě k jednomu cíli: pobělohorskému znevolnění. Venkovský muž a venkovská žena (ať měli lán půdy, nebo jen holé ruce) byli studováni jako zvláštní umělý druh, který bychom mohli pracovně pojmenovat jako *homo oeconomicus*. Podotýkám, že jsem dalek toho, abych idealizoval dobu, kterou Alois Jirásek nazýval „dobou temna“...

Celkově tak vychází tradiční představa chudého, nevzdělaného, v podstatě nevolného venkova a jeho obyvatel, který byl po staletí v zásadě jen vykořisťován. Dokládají to už nářky známé z pozdního středověku, počínaje Tomášem Štítným ze Štítného a konče třeba rychtářem Josefem Vavákem. Jen docela občas se vzepřel tento lid takovému ponižování a vysávání. Ale *opravdu jen občas*. Život sedláka jako by byl tvrdě regulován normami, ať státními či místními, na jednotlivých panstvích, limitován robotou, placením kontribuce. Tento základní rámec doslova prorůstal agrárním cyklem. Sedlák jen a jen pracoval, aby uživil sebe, svoji rodinu,

pana faráře a přirozeně také všechny stavy, jež stály společensky nad ním, v čele s vlastníkem panství.

Pomyslnou korunu této koncepci nasadili nedávno jihočeští historikové Jaroslav Dibelka a Josef Grulich, kteří věrni obrazu „*dějin padajících shora*“ používají nezvykle vulgarizující charakteristiku venkovských obyvatel: „V pohledu urozených, kteří si zakládali na své nadřazenosti, převládaly pocity nechuti a opovržení nad ukoptěnými ‚hnojokydy‘, ‚močihuby‘ a ‚slamotrusy‘. Vesničané se stávali terčem posměchu a opovržení ze strany mocných...“¹⁶⁴⁰ Zdánlivě mělo jít tedy o reflexi urozených. Zdánlivě, kontext naznačuje i něco poněkud jiného. Navíc autoři zapomněli na několik skutečností. Mezi ty nikoli poslední náleží i v dokumentaci hojně zachovaná poněkud jiná interakce vlastníků panství s poddanými. Byla pragmatická, ale současně etická. Prozrazuje, že – v případě rodu Schwarzenberků – se o prohřešcích selských delikventů nerozhodovalo s paušálním odsudkem a podle jednoho metru. Knížecí reskripty odhalují tradiční *dvojedinnost role vlastníka panství, jenž v žádném případě nebyl jen pán, ale (obrazně) i otec, ochránce svých poddaných*.¹⁶⁴¹ Pohled do stovek reskriptů, jež připutovaly z ústřední kanceláře na stůl třeboňského vrchního hejtmána či hospodářského ředitele, to potvrzuje docela zřetelně.¹⁶⁴²

ZAJÍMALO BY mě, kolik výše uvedených charakteristik nalézáme na teritoriu našich zemí mezi lety 1500–1800. Jsou natolik reprezentativní, aby se jimi uvozovalo téma *sociální skladby raně novověkého venkova*? Ovšemže ne! I zde je třeba rozlišovat a vést hranici mezi „intelektuálními diskursy“ či příležitostnými pamflety, které byly většinou docela izolované od správní praxe toho kterého panství, a každodenní realitou. Jde o dvě naprosto nespojitě, ba prakticky nespojitelné nádoby.¹⁶⁴³

Prostudoval jsem *stovky, možná tisíce dokumentů*, které posílala „třeboňská centrála“ knížatům schwarzenberského domu, a ti na ně odpovídali bezpočtem reskriptů pro svá jednotlivá panství. Laskavý čtenář může hádat, kolik naznačených insinuací či dehonestujících charakteristik tyto dokumenty obsahují... Možná jsem četl příliš zběžně, ale něco podobného jak v úřední korespondenci, tak v soukromých douškách či postskriptech hledáme marně.

Ostatně v několika tisících dokumentů, jež se vážou k „revolučnímu roku 1679–1680“ (jenž měl ale v jihočeském regionu nulovou reflexi), se vyskytují nanejvýš takové obraty, že sedláci jsou „šelmy“. Bylo to ve vyjatých okamžicích, kdy správce či hejtman panství byl konfrontován se

skutečností, že desítky, ba stovky nespokojených sedláků stály před tím kterým (zejména severočeským) zámkem. Tyto charakteristiky je možné docela přesně postihnout a analyzovat. Kdo nevěří, ať běží do Jindřichova Hradce a prostuduje si například kosteckou korespondenci hejtmana J. J. Procházky. To bylo černínské panství, kde sedláci byli v těch letech docela v klidu, a tak byl v klidu i pan hejtmán. Dodávám pro zajímavost, že tento úředník pocházel z rodiny kosteckého poddaného. Jak vypadala korespondence na jiných panstvích těchto aristokratů, kde sedláci klidní nebyli (Petrohrad, Nýrsko a podobně)? Kdo se se stovkami dokumentů seznámil, ten zná jednoznačnou odpověď: i ve vypjatých okamžicích neodrážela verbální rovina jakékoli emoční rozpoložení správce svěřených statků.¹⁶⁴⁴

Jistě, téma je možné otočit, kdo chce, ať si vezme k ruce spisbu zbirožského hejtmána Boise.¹⁶⁴⁵ Podotýkám, že se jednalo o svérázného a dosti obhroublého muže, navíc někdejšího důstojníka... Reprezentativnost jeho výlevů se tak rovná téměř nule.

Ale vraťme se zpět k našim tzv. *bezpohlavním* vesničánům. Víím, že tato věta je naprosto nesmyslná, nesprávná. A jistě lze k této charakteristice připojit ještě řadu dalších „ne“... Proč jsem ji tedy napsal? Jde o záměrnou provokaci. Chci tím zdůraznit, že život každého prostého naprosto nemajetného poddaného muže či ženy se neodehrával jen v práci „na svém“ či „na cizím“ a „na panském“. Topoi by se dalo vyjádřit jednoduše: dotyčný měl možná koně, kravku, nějakou tu ovci, ale taky za zády všudypřítomného drába a ten kousek svého majetku mohl obhospodařovat tak leda při měsíčku... Životní realita v 17. a 18. století se ale od takových učebnicových představ lišila.

Jistě nemůže nikdo vyloučit situaci, že sedlák, který se svou čeledí sklízel v potu tváře obilí, nevnímal, že na vedlejším honu se pohybuje pružným krokem jemu zatím neznámá děvečka, která pomáhala v hospodářství jeho souseda. Její veselost kontrastovala s vážně laděnými tvářemi pracujících mužů. Našemu hospodáři se zalíbila a zatoužil po ní. Podobná situace mohla nastat, když děvečka ze sousední usedlosti se nečekaně objevila na jeho gruntu, protože hledala – dejme tomu – zaběhlou slepici. Ba co více, aktivnější hospodář mohl požádat správu panství, aby mu přidělila na příští rok na výpomoc jistou osobu třeba proto, že byla mladá, baculatá, měla na tváři dolíčky a jemu se prostě líbila. Takovéto kroky a jejich případné pozdější interpretace měly svou *subjektivní motivaci*. Je na čase rozhlížet se i po tomto rozměru dějin raného novověku, a to zejména

ve sledovaném kontextu. Tak se totiž dostáváme do bližšího kontaktu s výsledky moderního bádání, jež se dotýká nejen konfliktů, rebelií, kriminality a třeba i sexu, vývoje rodiny či materiální kultury, ale také celé řady dalších aspektů.

TO, CO mě ve studované problematice velmi překvapilo, byla poměrně výrazná *emoční stránka* interpersonálních vztahů. V první čtvrtině 18. století patřila stále častěji mezi důvody, proč ten který muž oslovil určitou mladou ženu, sblížil se s ní a nakonec ji přivedl k „pádu“, skutečnost, že muž ženu již několik let *miloval*, případně že se mu dotyčná *líbila*, poněvadž viděl, že je to „hezká osoba“. Nechybí ovšem ani docela jiné charakteristiky: pro některého muže byla žena „šeredná“, případně „ošklivá“, ba dokonce i „kurva“ – a to přesto, že ji předtím přivedl do jiného stavu. Oženit se s ní ale odmítal! Přiznám se, že jsem takovéto autentické vyjádření pocitů a citů neočekával. Mýlil jsem se. I takovéto stránky postihujeme na venkově doby temna, stejně jako v nábězích osvěcenského absolutismu.

JE TU však ještě další moment, který rozhodně nelze podcenit, a to ne snad pro svou jevovou stránku, ale proto, jak často se objevuje v kontextu předchozích skutečností. Je třeba naučit se interpretovat neracionální, impulzivní, ba zkratkovité chování (nejednou ovlivněné alkoholem), a to nejen jako určitý opak k neustále tradované dřině či práci obecně. Každodennost doby tak černočerná nebyla. Prozrazují to například vesnické tancovačky, které představovaly jakýsi útěk z každodenního stereotypu, podobně jako svatby. Tanec a svatební veselí bývaly obvykle spojeny s prostředím hospody, někdy ale k těmto radovánkám docházelo i v rámci městského či venkovského stavení. Je zajímavé, že řada žen takto potkala partnera na „trochu potěšení“, na jednu noc, pár týdnů, ale někdy i na celý život.

NESPOČETNÉ „ALTERNATIVNÍ“ příběhy se odehrávaly v nejrůznějších oblastech každodenního života raného novověku. Rám pro starý obraz zůstává v podstatě stále stejný. Proč je tomu tak? Možná je to cenný či ceněný kus. Možná jej vyřezala ruka známého řezbáře, anebo prostě postačuje, tak proč jej měnit, vždyť obraz je prakticky stále týž. Objektivních důvodů k tomu může být jistě řada. Jeden ze základních představuje patrně skutečnost, že takovéto pojetí českého raně novověkého venkova se stalo běžným topoi v syntézách národních dějin, a to nejméně po celé 20. století, stejně jako na počátku století dalšího. Takovýto přístup opravdu

betonuje ony břehy přímého a obvyklého řečiště národních dějin, jako by tam již nebylo místo pro meandry či vedlejší stejně jako slepá ramena... A pokud snad někdo s takovým tradičním rámem nesouhlasí, tak o tom prostě pomlčí či věc zamlží, případně se koncentruje úzce na vlastní téma a širší, ba široký kontext ponechá v podstatě bez povšimnutí.

Pro uvedené pojetí je typický centristický pohled na dějiny, jež plynou z centra na periferii, či jinak řečeno, padají shora dolů. To je základní determinanta, jež se jen velice obtížně modifikuje či nově formuluje. Kořeny badatelské tradice vězí příliš hluboko. Sumárně: to nejsou nepřekonatelné překážky. České bádání v této tematice však není příliš náchylné pracovat metodou revize dosavadních postupů a vést otevřenou diskusi k nim, což je – jak známo – v zahraničním bádání docela běžné. Příčiny takového stavu leží za možnostmi tohoto zamyšlení, proto je musíme ponechat pro jinou příležitost. Snad se naskytne...

POJEDNÁNÍ O SEXUÁLNÍM životě jihočeského venkova 17. a 18. století nabízí hned několik možností, jak se naučit vnímat venkovskou společnost českých zemí raného novověku realističtěji, moderněji, krátce jako svéráznou, osobitou pospolitost, spíše než jako tristní sumu jakýchsi *ukoptěných hnojkydů*. Nesmírně cenná je v tomto kontextu zejména vlastní reakce aktérů sexuálních skutků na jejich sociální, společenské, případně právní postavení. Právě vlastní slova protagonistů sledovaných případů dovolují postihnout v mnohém ohledu kvalitativně odlišný, nečekaný pohled na obyčejný život v oněch desetiletích.

Například *sociální distance* nehrály v každodenním životě výraznou roli „sociální přehradý“. Samozřejmě při takovém konstatování si musíme uvědomit, že prezentovaný vzorek představuje jen určitý segment tehdejší jihočeské venkovské společnosti, v němž byli nerovnoměrně zastoupeni sedláci, chalupníci a podruzi. Nicméně i tak lze pozorovat, že venkovská společnost nebyla ani zdaleka tak ostře sociálně stratifikovaná, jak se někdy tvrdívá. Co takováto skutečnost mohla znamenat? O čem to vlastně vypovídá? Patrně o tom, že každodenní interakce venkovských lidí, jakkoli naplněné nejrůznějšími spory, nenarážely permanentně na bariéry sociálních rozdílů. Ty mohly být primárně vyvolány příslušností třeba k vrstvě sedláků či naopak podruhů. Ale také nemusely. Mohli jsme poznat, že v nejedné vsi na Třeboňsku byly stejnojmenné rodiny rozloženy po celém sociálním spektru vsi. Ne, nechci tuto skutečnost přeceňovat, je však sotva sporné, že o příslušnosti té které osoby do určité vrstvy/sku-

piny vůbec nemusela rozhodovat determinace narození do toho kterého prostředí. Možná nebyly určující ani její osobní schopnosti. Svou roli tu mohla sehrát zcela prokazatelně i náhoda. Je možné tu a tam odhalit i jakousi strategii, ale o ní, jak bych soudil, můžeme spíše cosi tušit než ji brát a následně interpretovat jako součást *standardní výbavy jednání* tehdejších žen a mužů. A tak bychom mohli pokračovat v odkrývání dalších a dalších aspektů soudobého venkovského života, který byl velmi mnohotvárný. Myslím, že je vhodné vždy nabídnout více interpretací a nepokoušet se výklad uzavírat, jako by bylo spektrum výkladových možností jednou provždy dáno.

A NA ÚPLNÝ ZÁVĚR – BEZ KOMENTÁŘE:

Chlapče můj,
Spodky zuj,
Šněrovačku rozšněruj;
Potom si mě, kam chceš, poraž;
Na slámu vší mocí,
Nenatrus mně do očí.

Když jsem šel silnicí,
Potkal jsem dívčici,
Ona nesla v ruce turky, turky.
Já jí dal dobrej den,
Ona hned: vyndej ven
Z kalhot kulky, kulky, z kalhot kulky.

*Jan Jeník z Bratřic, Písně starodávné lidu obecného,
namnoze nezbedné a pohoršlivé, Praha 1989, s. 18 a 19*